

Urszula Juskiewicz

Materiał rosyjski ze słownika Katarzyny II

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Humaniora 31,
385-401

1976

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Studium Języków Obcych
Akademii Rolniczej w Lublinie

Urszula JUSZKIEWICZ

Materiał rosyjski ze słownika Katarzyny II

Русский материал словаря Екатерины II

Les matériaux russes du vocabulaire de Catherine II

Jest rzeczą naturalną, że podstawowym hasłem w słowniku Katarzyny jest forma rosyjska. Hasło rosyjskie, poza kolejną numeracją wyrazów, nie jest włączone do kolejnej numeracji języków. Język rosyjski jest więc 201 językiem w słowniku. Wszystkich wyrazów, które Katarzyna wybrała i uznała za podstawowy zasób słownictwa rosyjskiego, jest 285, w tym 12 liczebników. Są to:

- 1) Бог, небо
- 2) nazwy rodzinne (отецъ, мать)
- 3) nazwy części ciała
- 4) „ pięciu zmysłów
- 5) „ dźwięków
- 6) „ stanów
- 7) „ zjawisk przyrody
- 8) „ pór roku
- 9) „ terminów topograficznych
- 10) „ roślin
- 11) „ zwierząt i robaków
- 12) „ najważniejszych przedmiotów życia codziennego
- 13) „ kolorów
- 14) „ głównych właściwości przedmiotów
- 15) „ podstawowych czynności człowieka
- 16) nazewnictwo wojenne
- 17) zaimki

18) przysłówki, przymyki i spójniki

19) 12 liczebników

Jest to tematyczny podział wyrazów zawartych w słowniku, przyjęty przez Pallasa i podany we wstępie do pierwszej części słownika. Ponieważ początkowo (9 miesięcy) nad słownikiem pracowała Katarzyna, przypuszczać należy, że tytułowe hasła rosyjskie zostały przez nią nie tylko wybrane, ale również uporządkowane w tematyczną całość.

Przy omawianiu materiału rosyjskiego ograniczę się do próby uzasadnienia tematycznej kolejności podanych grup wyrazowych, jak również spróbuję wyjaśnić i zwrócić uwagę na niekonsekwencje w ramach tego zagadnienia. Stosuję własny podział, uzasadniając go znaczeniem wyrazów. W niektórych przypadkach odbiega on od podziału Pallasa.¹ W części dotyczącej morfologii i ortografii zwrócę uwagę jedynie na cerkiewizmy w języku rosyjskim, w oparciu o materiał językowy ze słownika i ewentualnie osobliwości fonetyczne. Jak już wspomniałam wcześniej, słownik zawiera w sumie 285 haseł ułożonych w porządku tematycznym.

CZĘŚĆ I — BÓG I CZŁOWIEK

W części tej postaram się wyjaśnić i uzasadnić kolejność i logiczność następujących po sobie grup znaczeniowych.

G r u p a I — Бóг: бо́гъ, небо. Układ ten nie wymaga komentarzy, gdyż pojęcia te były w owych czasach najważniejsze. Podobna sytuacja jest w grupie II, zawierającej nazwy pokrewieństwa.

G r u p a II — nazwy rodzinne: отецъ, мать, сынъ, дочь, брат, сестра, мужъ, жена. Katarzyna podaje tu nazwy najbliższych stopni pokrewieństwa i zwraca uwagę jedynie fakt umieszczania nazw męskich przed żeńskimi, co oddaje charakter ówczesnych układów społeczno-rodzinych.

G r u p a III: дѣва, мальчикъ, дитя, человѣкъ, люди. Są to podane w logicznej kolejności nazwy określające płeć i uogólnienia dotyczące człowieka. Jeśli przyjąć określenia мужъ, жена za formy oznaczające płeć, a nie układy rodzinne, to należałoby zaliczyć je właśnie do tej grupy. Należy zwrócić uwagę na fakt, że Katarzyna podaje nazwy, rozpoczynając od konkretów a kończąc na uogólnieniach.

G r u p a IV — nazwy części ciała:

a) nazwy części głowy, zdaniem carycy, najważniejszej części ciała: голова, лицо, носъ, ноздри, глазъ, зубъ, языкъ, брови, ресницы, ухо, лобъ, щеки, ротъ, горло, борода;

b) pozostałe części ciała: шея, плечо, локоть, рука, пальцы, ногти, брюхо, спина, нога, колѣно;

c) składniki ciała: кожа, мясо, кость, кровь, сердце, молоко. Interesujący jest fakt, że do składników ciała Katarzyna włączyła wyraz

сердце — nazwę jedyne, widocznie uznanego przez siebie za najważniejszy, organu wewnętrzne. Caryca uznaje mleko za część składową organizmu ludzkiego, może ze względu na swoją płeć.

Г р у п а V — określenia 5 zmysłów wiążących się nierozzerwalnie z pojęciem człowieka: слухъ, зрѣние, вкусъ, обоняние, осязание.

Г р у п а VI — zjawiska towarzyszące życiu ludzkiemu:

- a) голосъ, имя, крикъ, шумъ, вопль, слово;
- b) сонъ, любовь, боль — stany;
- c) трудъ, работа — obowiązki;
- d) сила, мочь, власть;
- e) бракъ, жизнь, ростъ, духъ, смерть.

Nieuzasadnione jest umiejscowienie w tej grupie wyrazu духъ. Na grupie VI kończy się część słownika dotycząca podstawowego materiału leksykalnego, odnośnie do pojęć bóg i człowiek.

Г р у п а VII — przyroda i zjawiska z nią związane; wyrazy należące tu dzielą się na następujące podgrupy:

a) стужа — ciekawy jest fakt umieszczenia tego wyrazu na pierwszym miejscu, oddzielnie od podanych nieco dalej zjawisk przyrody. Być może na decyzję wyeksponowania go wpłynął charakter północnego klimatu Rosji, który Katarzyna odczuwała szczególnie dotkliwie. W myśl pierwotnego założenia, co do kolejności omawiania wyrazów znajdujących się w słowniku, nie przyłączyłam tego wyrazu do podgrupy d, z którą jest on niewątpliwie związany tematycznie. Zjawisko tego typu wystąpi w słowniku Katarzyny kilkakrotnie.

b) nazwy pojęć związanych z budową Ziemi i planet: кругъ, шаръ; tworzą one logiczną całość z kolejną podgrupą.

c) nazwy planet i zjawiska świecenia związanego z nimi: солнце, мѣсяцъ, звѣзда, лучъ.

d) nazwy zjawisk meteorologicznych: вѣтръ, вихръ, буря, дождь, градъ, молнія, снегъ, ледъ.

Г р у п а VIII — nazwy pór dnia i roku:

a) pory dnia: день, ночь, утро, вечеръ;

b) pory roku wraz z uogólnieniami: лѣто, весна, осень, зима, годъ, время.

Przechodzenie od konkretów do uogólnień jest typowe dla Katarzyny, która konsekwentnie stosuje tę metodę przy układaniu leksykalnego materiału słownika.

Г р у п а IX — nazwy topograficzne: земля, вода, море, рѣка, волна.

Г р у п а X — nazwy najbardziej charakterystycznych elementów atmosferycznych: воздухъ, паръ, огонь, жаръ.

Grupa XI — pojęcia związane z określeniem miar ziemskich i nazwy kojarzące się z nimi: глубина, высота, ширина, длина, дыра, яма, ровъ. Trzy ostatnie wyrazy budzą niejakie wątpliwości jako określenia wym. pojęć, aczkolwiek łączą w sobie elementy przestrzenności i miary.

Grupa XII — nazwy bogactw ziemskich: камень, золото, серебро, соль, чудо. Charakterystyczne jest umieszczenie obok nazw metali szlachetnych wyrazu камень, który miał wówczas ogromne znaczenie jako materiał budowlany, a więc był również cenny (chyba, że wyraz dotyczy kamieni szlachetnych stawianych na równi pod względem wartości ze złotem i srebrem). Poprzednia uwaga dotyczy także wyrazu соль, jako cennego bardzo minerału. Wątpliwości budzi i sprawia trudności w zaszeregowaniu wyrazу чудо, który znajduje się w tej grupie. Uznaję go za określenie ściśle wiążące się ze wspaniałością wcześniej wymienionych skarbów znajdujących się w ziemi.

Na pierwszą część słownika Katarzyny składają się więc następujące grupy wyrazów:

- 1) bóg i w pojęciu religijnym związane z nim niebo — gr. I,
- 2) człowiek, a więc także rodzina i wszelkie zjawiska ściśle kojarzące się z tym pojęciem — gr. V,
- 3) ziemia, jej budowa, zjawiska mające z nią powiązanie oraz zawarte w niej bogactwa — gr. VI.

część II

1. Przyroda:
 - a) flora,
 - b) fauna;
2. To, co istnieje, dzieje się na ziemi i posiada związek z życiem człowieka, a więc:
 - a) nazwy narzędzi rolniczych,
 - b) warunki życia człowieka,
 - c) przedmioty życia codziennego,
 - d) określenia militarne,
 - e) stan człowieka,
3. Przysłowki wraz z przyimkami i spójnikami,
4. Czasowniki określające najważniejsze czynności,
5. Zaimki,
6. Liczebniki (poza numeracją).

W części II zwraca uwagę chaotyczność w doborze i układzie wyrazów, które, aczkolwiek mają ścisły związek z częścią I i są jak gdyby jej uzupełnieniem, to jednak układ ich jest raczej przypadkowy, i trudno

się w nim dopatrzeć, poza niektórymi przykładami, ściślejszego związku. Grupy leksykalne wyrazów części drugiej mają kolejne następane numery.

Г р у п а XIII — flora:

- a) дубъ — podany jako jedyny przykład drzewostanu ze względu prawdopodobnie na największą użyteczność i symbolikę;
- b) пень, листь, плоды, кора, корень, сукъ;
- c) поле, лугъ — najpopularniejsze nazwy ziemi wykorzystywanej do celów gospodarczych;
- d) жито, рожь, овесъ, виноградъ.

Pojęcie жито jest bardzo szerokie, określa po prostu wszystkie zboża, z których dwa najbardziej popularne zostały tu wyszczególnione. Wyraz виноградъ został tu umieszczony sztucznie ze względu na nietypowość uprawy na terenie Rosji. Wyraz znany z *Ewangelii* i chyba dlatego został tak uhonorowany w słowniku.

Г р у п а XIV — fauna:

- a) рыба — uogólniona nazwa stworzeń wodnych;
- b) червь, муха — użyteczny червь i nękająca муха;
- c) звѣрь, быкъ, корова, баранъ, рогъ;

Wyraz рогъ spełnia tu rolę rozdzielającą zwierzęta o tej cesze od innych, tak jak i звѣрь — inny rodzaj świata funy od zwierząt.

- d) конь, свинья, собака, котъ, мышъ;

e) птица, перо, пѣтель, яицо, курица, гусь, утка, голубъ. Po wyrazie птица, określającym rodzaj, następuje перо, określające cechę charakterystyczną tego rodzaju, a wyraz яицо określa cechę ptaków wyliczonych w dalszej kolejności.

Г р у п а XV — nazwy przedmiotów rolniczych podstawowej użyteczności: соха, борона, межа. Najważniejsze i chyba jedyne wówczas narzędzia do obróbki ziemi, obok nich występuje hasło межа, jako ważne w stosunkach rolniczych.

Г р у п а XVI — nazwy wiążące się z codziennym życiem człowieka:

- a) домъ, дверь, дворъ, городъ, очаг ; przez określenie очагъ należy tu najprawdopodobniej rozumieć ognisko, ogień służący domowemu życiu;
- b) мѣра, кадь, топоръ, поясъ, гвоздь, возъ, „пояс” nie oznacza chyba w tym przypadku części odzieży, lecz narzędzie pomocnicze w gospodarstwie domowym.

c) хлѣбъ, вино, яствы. Przez „вино” należy rozumieć wszelkie napoje alkoholowe (używana w rosyjskim języku potocznym nazwa „горькое вино” na określenie wódki), jako że wino nie było napojem alkoholowym typowym dla słowiańszczyzny. Przez wyraz „яствы” rozumieć należy wszelkie inne potrawy (środki żywnościowe), których caryca nie uważała za konieczne wyliczać w swoim słowniku.

Г р у п а XVII — nazewnictwo wojenne. Interesującym zjawiskiem jest tu umieszczenie na pierwszym planie wyrazu татъ obok hasel: латы, сторожъ, брань, драка, бѣда, воинъ, побѣда, война, иго przy czym wyrazy татъ, сторожъ, брань, драка, бѣда, uważam za związane raczej luźno z wojną i nazewnictwem tego typu. Określają one bowiem zjawiska występujące jako czynniki dodatkowe, będące jedynie ubocznymi skutkami lub zjawiskami kojarzącymi się zwykle z wojną — złodziejstwo, bieda, nieszczęście itp. (татъ, вор, грабитель).

Г р у п а XVIII — grupa leksykalna, w której hasła nie mają związku z innymi, bądź niektóre z nich tworzą ząbniąjącą się znaczeniowo całość. Można tu wydzielić także grupy synonimiczne lub antonimiczne. Nie tworzą one jakiejś określonej całości tematycznej i układ ich sprawia wrażenie całkowitej przypadkowości, a więc:

- a) родини, полъ — związek znaczeniowy;
- b) пашня — w znaczeniu niwy, zoranego pola, bez powiązań (zw. temat. z gr. 13);
- c) судно, китъ — zw. temat.;
- d) свѣтъ, громъ — zw. temat. (gr. 7 zjawiska przyrody);
- e) молодъ, старъ — antonimy (stary);
- f) здоровъ — bez powiązań;
- g) высоко, ниско, велико, мало — antonimiczne określenia (w pewnym sensie) miar;
- h) черно, красно, зелено — nazwy barw;
- i) остро, сыро — antonimy, jeśli остро potraktujemy jako określenie zjawiska klimatycznego;
- j) лежокъ, толстъ — antonimy, jeśli wyraz лежокъ przyjmiemy za przeciwstawny wyrazowi толстъ;
- k) добро, хорошо, лѣпо, благъ — synonimy;
- l) зло, дурно, худо — synonimy;
- ł) скоро, живо, тихо — synonimy, тихо — antonim;
- m) радъ — bez powiązań.

Г р у п а XIX — czasowniki określające podstawowe czynności: ясти, пить, пѣтъ, битъ, остать, лечъ, взятъ, любить, носить, возить, рѣзать, пахать, скрыть, литъ, варить, есть — nie budzą wątpliwości. Rozkazniki — Katarzyna wybrała tylko trzy: дай, стой, иди.

Г р у п а XX — zaimki: я, ты, онъ, она, мы, вы, они, имъ, кѣмъ, что, чьмъ. W zaimkach osobowych pominięto tu zaimek оно, pozostałe formy nie dają pełnego obrazu tej części mowy i dobór ich jest raczej przypadkowy.

Г р у п а XXI — przysłówki, przyimki, spójniki: да, нѣтъ, гдѣ, здѣсь, тамъ, когда, теперь, прежде, послѣ, какъ, вотъ, подѣ, надѣ, во, безъ, иди.

Г р у п а XXII — to 12 liczebników umieszczonych w słowniku poza numeracją. Forma ich nie budzi żadnych wątpliwości i nie odbiega w najmniejszym stopniu od norm przyjętych we współczesnym języku rosyjskim. Są to rzeczywiście podstawowe liczebniki: одинъ, два, три, четыре, пять, шесть, семь, восемь, девять, десять, сто, тысяча.

W słowniku zastosowano etymologiczną pisownię Ъ: бѣло, бѣда, вѣтрѣ (z pomyłkowo zapisanym Ъ), дѣва; звѣзда, звѣрь, здѣсь, зрѣние, доспѣхъ, кромѣ, кѣмъ, колѣно, лѣнь, лѣпо, лѣсъ, лѣто, мѣра, мѣсяць, нѣтъ, пѣть, побѣда, пѣтель, рѣка, рѣзать, свѣтъ, снѣгъ, сѣять, хлѣбъ, сѣять, хлѣбъ, человекъ, чѣмъ, ѣсть. Zupełnie prawidłowo przebiegła tu również wokalizacja jerów ъ \geq o, ь \geq e: брови, горло, день.

Wschodniosłowiańskie odpowiedniki pełnogłosu poza wyrazami: благъ, власть, гласъ (jakich wiele do dziś pozostało w języku rosyjskim, w słowniku Katarzyny to: берегъ, борода, борона, волосъ, голосъ, голова, городъ, дерево, здоровъ, молоко, серебро, сторожъ. Konsekwentnie zachowana jest pisownia *i* przed samogłoskami зрение, молнія, обоняние, осязание oraz przejścia nosówek *Ѥ \geq y: вкусъ, глубина, голубъ, дубъ, зубъ, кругъ, лучъ, рука, *Ѧ \geq a': взять, время, грязь, дитя, имя. Przejście grup spółgłoskowych: *kt' \geq č, *dj \geq ž, *gt' \geq č przebiegło tu również prawidłowo: дочь, межа, мочь, ночь. W materiale hasłowym stwierdzamy nową wschodniosłowiańską formę bezokolicznika, różną od cerkiewnosłowiańskiej zachowanej w języku ukraińskim z końcówką — -ти, poza jedynym przykładem — ясти.

I tak mamy:

w jęz. rosyjskim

w jęz. cerkiewnoruskim

бить, ударить
варить
взять
возить
лечь, лежать
лить
любить
носить
пахать
пить
рѣзать
скрыть
сѣять

разити, ударити, бити
варити
яти, пояти
возити
лещи, возлещи
лити
любити
носити
орати
пити
рѣзати
сокрыти
сѣяти

Wyjątek, jak już wspomniałem wcześniej, stanowi tu wyraz ясти (ѣсть, кушати).

Na uwagę zasługuje fakt, że w części rosyjskiej słownika występują jedynie krótkie formy przymiotnikowe: благъ, лежокъ, молодъ, старъ, толстъ.

Materiał rosyjski omówię przez porównanie różnic i podobieństw z cerkiewnoruskim. Cały materiał leksykalny w tym układzie dzielę na trzy grupy:

I Wyrazy jednobrzmiące typu — братъ: с. братъ.

II Wyrazy różne typu — баранъ: с. овенъ.

III Wyrazy o różnych morfemach i cechach fonetycznych typu — боль: с. болѣзнь.

Ad I Jest to największa grupa, gdyż liczy aż 145 haseł na 273 wyrazy (bez liczebników). Są to formy na ogół ogólnosłowiańskie. Niektóre z nich posiadają synonimy w obydwu językach.

братъ: братъ, безъ: безъ, богъ: богъ, борона: борона, брови: брови, буря: буря, бѣло: бѣло, велико: велико, весна: весна, вечеръ: вечеръ, вѣтръ: вѣтръ, вино: вино, виноградъ: виноградъ, власть: власть, вихрь: вихрь, вкусъ: вкусъ, во: во, вода: вода, возъ: возъ, воздухъ: воздухъ, волны: волны, вы: вы, время: время, высота: высота, гвоздь: гвоздь, глубина: глубина, голубъ: голубъ, гора: гора, градъ: градъ, громъ: громъ, гусь: гусь, дворъ: дворъ, дверь: дверь, день: день, дыра: дыра, добро: добро, дѣва: дѣва, домъ: домъ, дождь: дождь, дочь: дочь, дубъ: дубъ, духъ: духъ, есть: есть, жена: жена, живо: живо, жито: жито, звѣзда: звѣзда, звѣрь: звѣрь, зелено: зелено, земля: земля, зло: зло, зима: зима, зубъ: зубъ, зрѣние: зрѣние, иди: иди, иго: иго, или: или, имя: имя, имъ: имъ, камень: камень, какъ: какъ, китъ: китъ, кожа: кожа, колѣно: колѣно, конь: конь, корень: корень, кора: кора, кость: кость, котъ: котъ, кровь: кровь, кругъ: кругъ, ледъ: ледъ, лежокъ: лежокъ, лѣто: лѣто, локоть: локоть, лучъ: лучъ, мало: мало, мѣра: мѣра, мѣсяць: мѣсяць, молнія: молнія, море: море, муха: муха, мужъ: мужъ, мясо: мясо, мышъ: мышъ, мы: мы, надъ: надъ, ночь: ночь, нога: нога, носъ: носъ, ноздри: ноздри, обонаніе: обонаніе, овесъ: овесъ, они: они, она: она, онъ: онъ, остро: остро, отецъ: отецъ, осязаніе: осязаніе, послъ: послъ, прежде: прежде, подъ: подъ, пень: пень, перо: перо, песокъ: песокъ, плоды: плоды, побѣда: побѣда, полъ: полъ, поясъ: поясъ, птица: птица, ровъ: ровъ, рогъ: рогъ, рождь: рождь, рыба: рыба, рука: рука, рѣка: рѣка, свѣтъ: свѣтъ, сердце, сердце, сила: сила, скоро: скоро, слухъ: слухъ, снѣгъ: снѣгъ, солнце: солнце, соль: соль, сонъ: сонъ, судно: судно, сынъ: сынъ, сукъ: сукъ, тать: тать, трудъ: трудъ, ты: ты, утка: утка, утро: утро, хлѣбъ: хлѣбъ, холмъ: холмъ,

человѣкъ: человекъ, чудо: чудо, что: что, черно: черно, червь: червь, шумъ: шумъ, языкъ: языкъ, яйцо: яйцо, ясти: ясти.

Ad II Wyrazy różne (jako pierwsze podają zawsze hasło rosyjskie).
 баранъ: овенъ, бракъ: женидба, брань: котора, сваръ, брюхо: чрево, утроба, быкъ: волъ, говядо, бѣда: горе, взять: яти, пояти, воинъ: ратникъ, ратоборець, боинъ, воина: рать, брань, ратоборство, вопль: плицъ, вотъ: се, высоко: горъ, гдѣ: идѣже, глазъ: око, глина: брение, годъ: лѣто, горло: гортань, грязь: брение, дай: даждь, долина: юдолъ, удолие, дитя: отроча, длина: длгота, драка: сраженіе, бой, дурно: злѣ, жаръ: зной, зелень: злак, зеліе, кадь: дехва, спудъ, кѣмъ: кто, когда: егда, колъ: дреколье, красно: чремно, червлено, крикъ: кличъ, курица: кокошъ, ладъ: согласіе, миръ, латы: броня, лѣсъ: дубрава, лечь: лещи, возлещи, лобъ: чело, лугъ: сѣножать, мальчикъ: отрокъ, нѣтъ: ни, нѣсть, низко: долу, очагъ: горнило, пахатъ: копати, пашня: нива, пальцы: персты, плечо: рамо, поле: сѣло, пыль: прахъ, переть, пѣтель: куръ, работа: дѣлательство, ресницы: вежди, ростъ: никнути, нигати, ротъ: уста, слово: глаголь, смерть: кончина, собака: песь, соха: рало, спина: хребеть, стужа: хладъ, хладота, старъ: вѣтхъ, деревенъ, сыро: влажно, тихо: косно, теперь: ныне, топоръ: сѣкира, сѣчиво, трава: былие, злакъ, толсть: грубъ, дебель, хорошо: добръ, блазъ, худо: злѣ, шея: выя, шаръ: клубъ, щоки: ланиты, я: язъ, яствы: снѣдъ, ястіе, бражна, яма: вершевъ, язвина.

Wyrazy różnobrzmiące to druga co do liczebności grupa (75 haseł).

Ad III Wyrazy różniące się cechami fonetycznymi lub morfologicznymi. Nie będę tu podawała wyrazów z pełnogłosem, jak również bezokoliczników i form przymiotnikowych dla uniknięcia powtórzeń. Wyrazy te podałam przy omawianiu ortografii i morfologii haseł rosyjskich.

боль: болѣзнь, недугъ, жизнь: житіе, животь, здѣсь: здѣ, лѣпо: лѣпотно, благолѣпно, лѣнь: лѣнность, листьи: листься, лицо: лице, ликъ, люди: людіе, любовь: любви, мать: матеръ, ногти: пазнокти, небо: небеса, огонь: огнь, осень: есень, паръ: пара, радъ: радостенъ, родины: рождество, свинья: свинія, сестра: сестреница, скрыть: сокрыти, стой: стани, тамъ: тамо, ухо: ушесо, чѣмъ: чимъ, ширина: широта, яствы: ястіе, языкъ: языкъ.

Wyrazów tego typu znalazłam w słowniku 27, biorąc pod uwagę również odpowiedniki z grup synonimicznych podanych w słowniku:

боль: болезнь, лѣпо: лѣпотно, лѣнь: лѣнность, люди: людіе, ногти: пазнокти, радъ: радостенъ, родины: рождество, сестра: сестреница, стой: стани.

Zwraca uwagę tendencja w języku rosyjskim do form krótszych w przeciwieństwie do języka cerkiewnoruskiego, gdzie w niektórych przy-

padkach wydają się one być nawet sztucznie przedłużane: г. сестра: се-стреница — co nie znajduje żadnego uzasadnienia. Formy: жизнь: жи-тие, люди: людіе, свинья: свинія, ясты: ястие, wskazują na tę samą tendencję skracania, chociaż w samym słowniku, w jego części rosyjskiej zachowano takie wyrazy, jak обоняние, осязание i inne, co zaprzecza pełnej tendencji do zaniku *i* przed samogłoską w języku rosyjskim. Dowodem na to jest fakt istnienia we współczesnej ruszczyźnie potężnej grupy wyrazów na: -ия, -ии, -ие.

Różnice polegające na użyciu tego samego wyrazu w różnych przypadkach i liczbach: листьи: листьѧ, чѣмь: чимь, парь: пара.

Różnice polegające na zmianach fonetycznych i morfologicznych typowych dla języka rosyjskiego: е — о: 1) осень: есень, 2) здѣсь: здѣ, 3) скрыть: сокрыти, о powinno wystąpić w wyrazie rosyjskim.

Ogólnie biorąc, w części hasłowej znalazły się wyrazy uważane wówczas powszechnie za rosyjskie i wybrane z grupy należącej do „stylu średniego”, na co wskazuje niewielki procent cerkiewizmów. Wyrazy te są na ogół ogólnosłowiańskie, poza nielicznymi wyjątkami, typowo rosyjskimi i kilkoma wyrazami innego pochodzenia. Dokonując tego podziału opierałam się głównie na opinii Szanskiego. I tak:

1) Wyrazy pochodzenia cerkiewnosłowiańskiego: благъ, бракъ, брань, виноградъ, власть, вкусъ, воздухъ, вопль, обоняние, осязание.

2) Wyłącznie rosyjskie (wschodniosłowiańskie): глазъ, длина, драка, здѣсь, курица, латы, мальчикъ, нѣтъ, пахать — o niejasnym pochodzeniu, także: пашня, побѣда, пѣтель, судно od судъ—сосудъ—посуда, тать, хорошо, утка — o niejasnym pochodzeniu.

3) Innego pochodzenia: китъ — greckie ketos, котъ — ogólnosłowiańskie zapożyczenie z łaciny, собака — wyraz ruski, zapożyczenie z języków irańskich, шаръ — niejasne.

Dla jaśniejszego obrazu omawianego zagadnienia podaję jako przegląd całości materiału pełny indeks alfabetyczny wyrazów wschodniosłowiańskich ze słownika Katarzyny. Materiał podaję w kolejności alfabetycznej, według języka hasłowego (rosyjskiego), a nie numerycznej, zgodnej z pierwszym wydaniem słownika, kierując się łatwiejszą, w takim układzie, możliwością porównania poszczególnych form leksykalnych.

INDEKS ALFABETYCZNY

Rosyjskie	Cerkiewno- ruskie (по славянски)	Ukraińskie	Suzdalskie
150 баранъ	овень	баранъ	мзгрушь
7 братъ	братъ	братъ	збранъ
271 безъ (кромѣ)	безъ	безъ	безъ

107	берегъ	брегъ	берегъ	берегъ
230	бить (ударить)	разити, ударити, бити	колотить, бити	косать
219	благъ	благий	благъ	благъ
1	богъ	богъ	бигъ	стодъ
61	боль	болѣзнь, недуга	недугъ	боль
31	борода	брада	брада	тріопа
166	борона	борона	борона	борона
67	бракъ	женидба	веселье	бракъ
185	брань	котора, сваръ	побранка	лависка
21	брови	брови	брови	брови
38	брюхо	чрево, утроба	брюхо	брюхо
81	буря	буря	фортуна	буря
208	бѣло	бѣло	бѣло	бѣло
148	быкъ	воль, говядо	воль	быкъ
187	бѣда	горе	горя, лихо	скеда
242	варить	варити	варити	мырлять
206	велико	велико, голѣмо	велико	хлябо
92	весна	весна	весна
90	вечерь	вечерь	вичерь	кучаръ
79	вѣтръ	вѣтръ	вѣтръ	вѣтръ
233	взять (братъ, имать, принять)	яти, пояти	брати, имати	юхтитъ
180	вино	вино	вино	гомзо
143	виноградъ	виноградъ	виноградъ	виноградъ
66	власть	власть	власть	власть
80	вихрь	вихрь	заверть	вихрь
50	вкусъ	вкусъ	вкусъ	вкусъ
265	во (въ)	во	во, въ	въ
98	вода	вода	вода	дрябожъ
178	возъ	возъ	возъ	везонка
110	воздухъ	воздухъ	повѣтріе	воздухъ
236	возить	возити	возити	вандыритъ
190	воинъ	ратникъ, работо- рецъ, боинъ	жолнѣръ	трусъ
189	воина	ратъ, бранъ, ратоборство	віина	воина
25	волость	власть	волосья	велисокъ
57	воплъ	плищъ	воплъ	воплъ
273	вотъ	се	вося	вотъ
101	волны	волны	фаля	волны
252	вы	вы	вы	босвы
96	время	время, пора	время	время
115	высота	высота	высота	высота
204	высоко	горѣ	высоко	высоко
177	гвоздь	гвоздь	гвоздь	мостосъ
260	гдѣ	идѣже	гди	гдѣ
20	гласъ	око	око	вертало
103	глина	бреніе	глина	глина
95	годъ	лѣто	рокъ	киндрикъ

53	голосъ	гласъ	голосъ	голосъ
214	глубина	глубина	глубина	глубина
16	голова	глава	глава	котіова
164	голубъ	голубъ	голубъ	голубъ
28	горло	гортань	горло	горло
106	гора	гора	гура	гора
171	городъ	градъ	мисто	городъ
83	градъ	градъ	градъ	градъ
200	громъ	громъ	гримъ	громъ
105	грязь	брене	грязь	грязь
162	гусь	гусь	гусь	гусь
258	да	ей	ээ	да
244	дай (давай)	даждь	дай	биръ
170	дворъ	дворъ	дворъ	хась
169	дверь	дверь	дверь	скрипота
87	день	день	день	веньдюхъ
128	дерево	древо	дерево	древо
118	дира	дира	дира	шныра
216	добро	добро, благо	добро	добро
109	долина	юдоль, удолие	долина	далина
11	дѣва	дѣва, отроковица	панна	шиктора
13	дитя	отроча	дѣтына	дитя
168	домъ	домъ	домъ	рымъ
117	длина	долгота	длжна	длина
82	дождь	дождь	дождь	дождь
6	дочь	дочь	дочка	дочь
186	драка	сраженіе, бой	битва, бой	дермоха
131	дубъ	дубъ	дубъ	дубъ
221	дурно	злѣ	дурно, погано	охновато
70	духъ	духъ	духъ	духъ
243	есть (бываетъ)	есть	есть	ефить
113	жаръ	зной	жаръ	жаръ
10	жена	жена	жинка	елтона
225	живо	живо	живо	живо
140	жито	жито	жито	жито
68	жизнь	житіе, живот	жизнь	жизнь
77	звѣзда	звѣзда	звѣзда	звѣзда
147	звѣрь	звѣрь	звиръ	звѣрь
261	здѣсь	здѣ	здѣ, здѣси	здѣбесь
203	здоровъ	здравъ	здоровъ	здаровъ
211	зелено	зелено	зелено	зелено
130	зелень	злакъ, зеліе	зелень	зелень
97	земля	земля	земля	земля
220	зло	зло	лихо	зло, люто
94	зима	зима	зима
122	золото	злато	злото	кулото
29	зубъ	зубъ	зубъ	грызикъ
49	зрѣніе	зрѣніе	зрѣніе	зрѣніе
246	иди (пади, ступай)	иди, гряди, шествуй	подзи, поць, гѣтъ	похли
196	иго	иго	ярмо, хомуть	иго, хомуть

272	или (либо)	или	али	или
254	имъ	имъ	имъ	чнимъ
54	имя	имя	имя	имя
174	кадь	дехва, спудъ	дѣжа, фаска	скитайла
121	камень	камень	камень	кетрусь
270	какъ	какъ, яко	якъ	какъ
257	кѣмъ (кто)	кто, кѣмъ	кто, кимъ	кто, кѣмъ
198	китъ	китъ	китъ	китъ
266	когда	егда	когда, коли	когда
42	кожа	кожа	кожа	шкура
129	колъ	дреколье	колъ	брусъ
41	колѣно	колѣно	колѣно	колѣно
152	конь, лошадь	конь	кинъ	острень
136	корень	корень	корень	корень
135	кора	кора	кора	кора
149	корова	крава	корова	альня
44	кость	кость	кость	мѣстатъ
155	котъ	котъ	котъ	мотягъ
210	красно	чермно, червлено	чирвоно	красимно
45	кровь	кровь	кровь	красима
73	кругъ	кругъ	кругъ	кругъ
55	крикъ	кличъ	крикъ	крикъ
161	кураца	кокошъ	курки	ворыханъ
192	ладъ	согласіе, миръ	ладъ	ладъ
183	латы (древ. доспѣхъ)	броня	латы, карацена	латы
86	ледъ	ледъ	ледъ	ледъ
214	легокъ	легокъ	легокъ	легокъ
191	лѣнь	лѣнность	лѣнность	лѣнь, лѣнность
218	лѣпо	лѣпотно, благолѣ- потно	пригожо, гарно	лѣпо, пригоже
126	лѣсъ	дубрава	лясъ	вокса
91	лѣто	лѣто	лѣто	киндриковъ
232	лечь (ложит- ся, лежать)	лещи, возлещи	лещи, лежати	лепшитъ
133	лестыи	лестыя	листи	листы
241	лить	лити	лити	лить
17	лицо	лице, ликъ	лика	сквожа
24	лобъ	чело	лобъ	лобъ
34	локоть	локоть	локоть	локоть
139	лугъ	сѣножать	лугъ	лугъ
78	лучъ	лучъ	лучъ	лучъ
15	люди	людиѣ	люди	люди
234	любить	любити	любити	горбить
60	любовь	любы	любовь	любовь
12	мальчикъ	отрокъ	хлопецъ	котюріокъ
207	мало	мало	мало, трохи	ласо
4	мать	матерь	мати, няня, паиматка	масья
167	межа	прѣдел, межда	межа	межа
173	мѣра	кинъ	мира	мѣра

76	мѣсяцъ	мѣсяцъ	мѣсяцъ	мѣсяцъ
84	молнія	молнія	молнія	молнія
201	молодъ	младъ, юнъ	молодъ	ламонъ
47	молоко	млеко	молоко	гальмо
99	море	море	море	моря
65	мочь	мочь	мочь	мочь
146	муха	муха	муха	муха
9	мужъ	мужъ	человикъ	мужъ
43	мясо	мясо	мясо	мясо
156	мышъ	мышъ	мышъ	совасьюха
251	мы	мы	мы	масы
264	над (на)	надъ	надъ, выше	надъ
259	нѣтъ	ни, нѣсть	нема, ни, нить, ней	неске
88	ночь	ночь	ночь	мерькотъ
235	носить	носити	носити	нарьить
205	низко	долу	ниско	низко
40	нога	нога	нога	ходора
37	ногти	пазнокти	ногти	ногти
2	небо	небеса	небо	небо
18	нось	нось	низры	митесь
19	ноздри	ноздри	нось	ноздри
51	обоняніе	обоняніе	обоняніе	обоняніе
142	овесъ	овесъ	овесъ	овесъ
112	огонь	огнь	огонь	дуликъ
253	они	они	они	чони
250	она	она	она	чона
249	онъ	онъ	онъ	чонъ
212	остро	остро	остро	востро
3	отець	отець	отець, тато, батько	хрутинъ
52	осязаніе	осязаніе	осязаніе	осязаніе
172	очагъ	горнило	очагъ	очагъ
93	осень	есень	осень
269	послѣ	послѣ	опослѣ	послѣ
263	подъ	подъ	пидъ	подъ
239	пахать	орати	орати	пахать
228	пить	пити	пити	бусать
229	пѣть	пѣти	пѣти	куресмать
195	пашня	нива	пашня	пашня
36	пальцы	персты	пальцы	пальцы
111	паръ	пара	паръ	паръ
132	пень	пень	пень	пень
158	перо	перо	перино	перо
102	песокъ	песокъ	писокъ	песокъ
33	плечо	рамо	плечо	плечо
134	плоды	плоды	плоды	плоды
188	побѣда	побѣда	звитяжество	побѣда
138	поле	съло	поля	поле
194	полѣ	полѣ	полѣ, пилѣ	полѣ
176	поясъ	поясъ	поясъ	подвихторъ
157	птица	птица	пташка	птица

104	пыль	прахъ, переть	прахъ	пыль
159	пѣтель	куръ	пивень	ворыханъ
63	работа	дѣлательство	рабыка	мастырки
226	радъ	радостенъ	радъ	рахоль
22	ресницы	вожди	вики	ресницы
120	ровъ	ровъ	ровъ	ровъ
151	рогъ	рогъ	рогъ	рогъ
141	рожъ	рожъ	рожъ	зетка
193	родины	рождество	родины	родины
69	ростъ	пикнути, нигати	ростъ	ростъ
27	ротъ	уста	ротъ	ротъ
144	рыба	рыба	рыба	псалуга
35	рука	рука	рука	хирія
100	рѣка	рѣка	рика	дрибожъ
237	рѣзать	рѣзати	рѣзати	жулить
153	свинья	свинія	свинья	ширшуха
199	свѣтъ	свѣтъ	свѣтъ	свѣтъ
8	сестра	сестреница	сестра	миндра
46	сердце	сердце	сердце	сердце
123	серебро	сребро	срибло	куребро
64	сила	крѣпость, сила	сила	сила
240	скрыть (спря- тать, таить)	сокрыти	сховати, скутати, схоронить	схоронить
223	скоро	быстро, скоро, борзо, абіе	швитко, прудко	рыхло
48	слухъ	слухъ	слухъ	служъ
58	слово	глаголь	слово	глаголь
71	смерть	кѣпчина	смерть	ухалка
85	снѣгъ	снѣгъ	снѣгъ	перхлякъ
75	солнце	солнце	слонце	солнце
124	соль	соль	сьль	ялость
154	собака	песъ	пись	сунега
165	соха	рало	плугъ	соха
231	спать	спати	спати	кимать
59	сонъ	сонъ	сонъ	сонъ
39	спина	хребетъ	спина	спина
72	стужа	хладъ, хладста	стужа	сивонъ
245	стой	стаии	стой	стехній
184	сторожъ (карауль)	стражъ	караульщикъ, сторожъ	сторож, караульщикъ
197	судно	судно	судно	судно
5	сынъ	сынъ	сынъ	сынъ
137	сукъ	сукъ	сукъ	сукъ
202	старъ	вѣтхъ, древенъ	старъ, матюръ	гиръ
218	сыро	влажно	сыро, влажно	сыро
238	сѣять	сѣяти	сѣяти	сеять
262	тамъ	тамо, овамо, онде, онамо	тамички	тамъ
182	тат, воръ	татъ	воръ	куръ
224	тихо	косно	тихо	тихо
267	теперь	нынѣ	теперь	теперь, теперича

175	топоръ	сѣкира, сѣчиво	секира	мамора
127	трава	быліе, злакъ	трава	щавя
215	толстъ	грубъ, дебелъ	толстъ, грубъ	толстъ
62	трудъ	трудъ	праца	трудъ
248	ты	ты	ти	босва
163	утка	утка	качка	утка
89	утро	утро	поранокъ	шутро
23	ухо	ушесо	ухо	ухо
179	хлѣбъ	хлѣбъ	хлибъ	сумакъ
217	хорошо	добръ, блазъ	гожа, вытно, добръ	клюво
108	холмъ	холмъ	пагорокъ	ХОЛМЪ
222	худо	злѣ	плохо, лихо, лѣдаще	хило
14	человѣкъ	человѣкъ	человѣкъ	человѣкъ
125	чудо	чудо	чудо	чудо
255	что	что, яко	що, чи	что, ась
209	черно	черно	черно	черно
145	червь	червь	червь	червь
256	чѣмъ	чимъ	чимъ	коріемъ
116	ширина	широта	ширина	ширина
32	шея	выя	шея	шея
56	шумъ	шумъ, шукотъ	шумъ	шумъ
74	шаръ	клубъ	шаръ	шаръ
26	щоки	ланигы	щоки	щоки
247	я	азъ	язъ, я	масъ
181	ясты	снѣдь, ястіе, бражна	яство, ѣжа, ѣда, кушанье	тройка
30	языкъ	языкъ	языкъ	языкъ
160	яйцо	яйцо	яйцо	егрененокъ
119	яма	вершевь, язвина	яма	яма
227	ясти (ѣсть, кушать)	ясти	гисти	троить

Числа Европейских и Азиатских народов:

одинъ, два, три, четыре, пять, шесть, семь, восемь, девять, десят, сто, тысяча.

РЕЗЮМЕ

Языком словника сопоставительного словаря Екатерины II (1787—1789) является русский язык. Царица выбрала и признала основным словарным составом русского языка 273 слова и 12 числительных, которые были даны вне нумерации. Весь материал словника, расположенный по тематическому делению, содержится в 2-х томах. В другом, алфавитном порядке, словарь был издан в 1790—1791 гг. также под редакцией Палласа. Тематическое деление вокабул осуществил также сам Паллас, т.к. Екатерина после 9-и месяцев работы над

¹ Różnice w podziale Pallasa i zastosowanym przeze mnie: w podziale tematycznym materiału leksykalnego ze słownika Katarzyny wg Pallasa 19 grup, wg mojego podziału w części I 12 grup i 16 podgrup, w części II słownika 6 grup i 7 podgrup tematycznych.

словарем передала свой труд ученому для полного его завершения. Деление Палласа не всегда последовательно, поэтому автор предлагает в статье свое деление, обуславливая его значением выражений. В части, посвященной морфологии и орфографии, главное внимание исследователь уделяет церковнославянизмам и некоторым фонетическим особенностям.

R É S U M É

La langue des mots d'ordre du Vocabulaire comparé de Catherine la Grande (1787—1789) c'est la langue russe. Tous les mots que l'impératrice a choisis et qu'elle a reconnus en tant qu'une quantité fondamentale du vocabulaire russe font en tout 273 + 12 adjectifs numéraux qui sont allégués hors du numérotage. Les matériaux de mots d'ordre, rangés selon la disposition de sujet, sont contenus en deux volumes. Dans l'autre disposition différente, celle alphabétique, le dictionnaire a été réédité en 1790—1791, de même sous la rédaction de Pallas. La disposition de sujet des mots d'ordre a été faite déjà par Pallas lui-même parce que Catherine, après 9 mois du travail sur l'oeuvre, lui avait transmis le vocabulaire à une élaboration totale. Sa disposition n'est pas toujours conséquente et c'est pourquoi à la discussion de la question j'applique ma propre disposition, en la motivant avec le sens des mots. Dans la part qui concerne la morphologie et l'orthographe je fais remarquer dans le vocabulaire surtout les mots d'origine ecclésiastique orthodoxe et quelques particularités phonétiques.